

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ**

ЛЕОНТЬЄВА Олена Іванівна

УДК 37.035+304.2

**ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ПІДЛІТКІВ
ЗАСОБАМИ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**13.00.06 – теорія, методика і організація культурно – просвітньої
діяльності**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв. Міністерство культури і мистецтв України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, професор **Кірсанов Володимир Володимирович**, Київський національний університет культури і мистецтв, завідувач кафедри прикладної культурології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник **Зверєва Ірина Дмитрівна**, Християнський дитячий фонд, координатор програм.

кандидат педагогічних наук, професор **Загадарчук Галина Миколаївна**, Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, кафедра теорії, історії і практики культури.

Провідна установа: **Інститут проблем виховання АПН України**, Міністерство освіти і науки України.

Захист відбудеться «20» травня 2005 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.807.01 у Київському національному університеті культури і мистецтв (01133, м. Київ, вул. Щорса, 36, ауд. 209).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв (01133, м. Київ, вул. Щорса, 36).

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Збереження здоров'я населення є однією з найважливіших соціальних проблем, що потребує системного дослідження і вирішення на міждисциплінарному рівні. Завдання педагогіки - розробити педагогічні технології, спрямовані, з одного боку, на формування особистісних установок на здоровий спосіб життя, на усвідомлення людиною цінностей здоров'я, вироблення на цих засадах індивідуальної поведінки, а з іншого, - на створення сприятливого для цього соціально-культурного середовища.

В сучасній педагогічній науці всебічно досліджується дана проблематика. Аналіз наукових праць (О. Балакірева, Л. Жаліло, Н. Комарова, О. Яременко, О. Вакуленко, Є. Загуляев, Л. Іващенко, О. Жабокрицька, С. Кондратюк, В. Кузьменко, І. Муравова, А. Турчак, А. Сухарева, С. Душаніна, Т. Кириченко та ін.) засвідчує, що проблема формування здорового способу життя є багатоаспектною і пов'язана з комплексом питань: гармонійного фізичного, психічного, культурного, духовного розвитку особистості; дотримання оптимальних для здоров'я режимів дня, навчання та відпочинку, харчування, особистої гігієни, рухової активності, загартування, долання шкідливих звичок.

Зокрема, питання про подолання шкідливих звичок набуло особливої актуальності на початку 90-х років у зв'язку з поширенням серед молоді таких негативних явищ, як тютюнопаління, алкоголізм, наркоманія. Сьогодні ж сигарети та алкоголь широко рекламуються засобами масової інформації як ознаки комфортного і веселого дозвілля, дорослості, незалежності, „крутизни”. Протягом останніх 15 років різко зросла динаміка вживання підлітками психоактивних речовин, що призводить до негативних психічних, фізичних, соціальних наслідків. Здійснені дослідження також переконують, що підлітки, які вживають психоактивні речовини, негативно впливають на своїх однолітків, спричиняють психологічний дискомфорт в сім'ї, серед них зростає загальна кількість девіацій. У зв'язку з цим набуває актуальності необхідність розробки такої системи культурного просвітництва, що здатна, з одного боку, створити інформаційну протизагугу пропаганді психоактивних речовин, а з іншого, - сформувати особистісні установки на протистояння негативним впливам.

На думку багатьох вчених (Дж. Ботвін, Р. Белл, Р. Вільямс, В. Володін, Н. Гемези, Н. Іванець, Дж. Московитц, Г. Паттерсон, В. Пелипас, Т. Петрикова, Л. Романова, М. Роттер, А. Самерофф, А. Сирота, Е. Шарпс, В. Ялтонський), найбільш важливим і ефективним засобом боротьби з поширенням залежності від психоактивних речовин є попередження їх вживання. Такі запобіжні заходи мають бути масовими і зорієнтованими на значну кількість молоді, особливо підлітків, серед яких спостерігається найбільша кількість спроб вперше вжити психоактивні речовини.

Науковцями досліджені переважно психологічні (Г.Власюк, С. Белогуров, С. Березін, А. Леонтьєв, К. Лисецький, А. Щедрина та ін.) та медичні (Н. Іванець, І. Лінський, Е. Первомайський, Л. Романова, М. Самойлова, Н. Сирота, В. Ялтонський) аспекти даної проблеми. Культурно-просвітня діяльність як засіб формування здорового способу життя в контексті попередження вживання психоактивних речовин ще не стала предметом спеціального дослідження. Не узагальнено практичного світового досвіду із створення і впровадження просвітніх програм даного напрямку. Теоретичне осмислення культурно-просвітньої діяльності як педагогічної системи (М. Аріарський, В. Тріодін, В.Сасихов та ін.), сучасні підходи до проектування багатоцільових соціально-культурних програм (В.Кірсанов), регіональних культурних програм (Г. Бірженюк, О.Марков) не були послідовно застосовані для вирішення поставлених завдань.

Загальнопедагогічні засади формування здорового способу життя дітей та підлітків у позакласній діяльності, запропоновані сучасними дослідниками (О. Жабокрицька, С. Свириденко), потребують свого переосмислення для їх застосування у попередженні вживання підлітками психоактивних речовин. Недостатньо досліджені шляхи і методи впровадження програм для молоді певного регіону (міста, області, району), що інтегрують виховні можливості школи, сім'ї, дозвіллевих інститутів, культурно-просвітніх установ, органів місцевого самоврядування, меценатів, громадських організацій. Не набули послідовного втілення в організації культурно-просвітньої діяльності ідеї про інтеграцію розвиваючої та рекреаційно-розважальної функцій дозвілля (М.Аріарський) та про необхідність створення спеціальних робочих груп за участю педагогів, медиків, психологів, соціологів, культурологів та інших фахівців для розробки й реалізації культурно-дозвіллевих програм.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами

Дисертаційна робота виконана в межах державної комплексної програми Міністерства культури і мистецтв України «Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури» (Постанова Кабінету Міністрів України № 657 від 26.02.97 р.), Державної програми «Культура. Просвітництво. Дозвілля». Дана робота є складовою комплексної наукової теми кафедри прикладної культурології Київського національного університету культури і мистецтв «Інноваційні педагогічні і рекреаційні технології в галузі дозвілля» (протокол №1 від 28 серпня 1999 р.). Тема дисертації затверджена на засіданні бюро Ради з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 6 від 15.06.2004).

Суперечність між необхідністю вирішення даної проблеми і недостатнім її теоретичним осмисленням, як і недостатньою практичною апробацією, зумовила мету дослідження: теоретично обґрунтувати, розробити і експериментально перевірити педагогічну модель організації культурно-

просвітньої діяльності з формування здорового способу життя та попередження залежності від психоактивних речовин серед підлітків.

Поставлена мета зумовила **завдання** дисертаційного дослідження:

- здійснити теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми дослідження;
- проаналізувати вітчизняний та зарубіжний досвід впровадження культурно-просвітніх програм для попередження залежності від психоактивних речовин та формування здорового способу життя;
- вивчити стан і з'ясувати проблеми з формування здорового способу життя в контексті попередження можливої залежності від психоактивних речовин;
- обґрунтувати педагогічні умови формування здорового способу життя підлітків засобами культурно-просвітньої діяльності;
- розробити та експериментально перевірити педагогічну модель формування здорового способу життя підлітків засобами культурно-просвітньої діяльності;

Об'єкт дослідження – педагогічний процес формування здорового способу життя підлітків.

Предмет дослідження – педагогічна модель формування здорового способу життя підлітків для попередження їх залежності від психоактивних речовин засобами культурно-просвітньої діяльності.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених завдань в дисертації застосовані загальнонаукові методи теоретичного та практично-пошукового дослідження (аналіз документів, анкетування, опитування, інтерв'ювання, метод незалежних характеристик, експертне оцінювання), за допомогою яких в контрольних та експериментальних групах було зібрано дані для порівняльного аналізу та зроблені відповідні висновки.

Дослідно-експериментальними базами дослідження обрано 16 дитячо-юнацьких клубів за місцем проживання, підпорядкованих комітету у справах сім'ї, молоді та спорту Фрунзенської районної ради міста Харкова.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше:

- узагальнено вітчизняний і зарубіжний досвід культурно-просвітньої діяльності з попередження залежності від психоактивних речовин та формування здорового способу життя;
- визначено педагогічні умови для формування здорового способу життя підлітків засобами культурно-просвітньої діяльності;
- розроблено та експериментально апробовано педагогічну модель формування здорового способу життя школярів та молоді засобами культурно-просвітньої діяльності.

Практичне значення дослідження. Матеріали дисертаційного дослідження були застосовані: при розробці та реалізації регіональної (Фрунзенський район м.Харкова) культурно-просвітньої програми “Здоровий

спосіб життя” на базі 16 дитячо-юнацьких клубів за місцем проживання, що підпорядковані комітету у справах сім’ї, молоді та спорту Фрунзенської районної ради міста Харкова (Акт впровадження № 1 від 05.01.05); в діяльності недільних шкіл Асоціації національно-культурних об’єднань України (Акт впровадження № 61/04 від 19.03.04). Методичні рекомендації з проектування та реалізації програм формування здорового способу життя були впроваджені в навчальних курсах („Диференційна психологія і педагогіка дозвілля”, „Педагогічна психологія і діагностика”) для студентів Київського національного університету культури і мистецтв спеціалізації „Організація і педагогіка культурно-дозвілєвої діяльності” (Акт впровадження № 900/1 від 27.05.04).

Апробація дисертаційного дослідження. Основні положення роботи викладені в доповідях та виступах на: міжнародній практично-науковій конференції “Стан, проблеми, перспективи розвитку українознавства” (Київ, 2003); міжнародній конференції „Педагогічні і рекреаційні технології в сучасній структурі дозвілля” (Київ, 2004); міжнародній конференції „Людина, культура, техніка в новому тисячолітті” (Харків, 2004); всеукраїнській конференції „Проблема особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень” (Київ, 2000); семінарі „Програма „Компас” в пропаганді здорового образу життя и профилактике злоупотребления ПАВ среди детей и младших подростков” (Санкт-Петербург, 2003).

Публікації. Основні положення і результати дисертації викладено у 5 одноосібних публікаціях автора, з них 3 – статті у наукових фахових виданнях, 2 – тези доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Обсяг дисертаційного дослідження – 157 сторінок основного тексту. Список літератури включає 287 найменувань, із них 15 – іноземними мовами. Робота містить 3 таблиці, 11 гістограм. 3 додатки – 3 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об’єкт, предмет, методи дослідження, розкрито його наукову новизну і практичне значення, апробацію.

У першому розділі – „Теоретичні засади формування здорового способу життя підлітків засобами культурно-просвітньої діяльності” - на основі аналізу наукових праць охарактеризовано основні підходи до розв’язання досліджуваної проблеми у педагогічній, соціологічній, психологічній, медичній літературі, узагальнено теоретичні положення як основу для розробки педагогічної моделі формування здорового способу життя підлітків засобами культурно-просвітньої діяльності.

В дисертації поняття “здоровий спосіб життя” співвіднесене з поняттям “здоров’я”, що визначається Всесвітньою організацією охорони здоров’я не тільки як відсутність хвороб, а й як стан соціального, культурного й духовного благополуччя людини. Тому здоровий спосіб життя доцільно розглядати як багатогранне явище, що включає фізичне, психічне, соціальне, культурне, духовне здоров’я.

Незважаючи на багатоаспектність проблеми, можна виокремити два основних вектори її дослідження, умовно названі як *особистісний* та *соціальний*. Перший орієнтує на формування установок особистості на здоровий спосіб життя, набуття знань, умінь і навичок, необхідних для реалізації цих установок; другий – на створення “екології середовища”, зокрема його природної, соціальної, культурної складових.

Положення про взаємозумовленість визначених векторів є принциповим для дослідження процесу формування здорового способу життя підлітків, оскільки дозволяє розглядати взаємодію особистості та соціальних чинників, що впливають на цей процес. Особистість постає центром соціальної і культурної активності, і водночас, - представником певного соціуму, носієм його культурних цінностей.

Формування особистісної культури відбувається у процесі життєдіяльності людини, засвоєння нею навколишнього світу, пристосування середовища до своїх потреб. Тому одним з головних питань щодо формування здорового способу життя є виявлення соціальних та культурних цінностей, включених в її (особистості) “життєвий простір”.

Оскільки, залучення підлітків до вживання психоактивних речовин здійснюється в основному через референтні групи (за офіційними даними, в середньому один наркоман залучає трьох підлітків в ситуаціях неформального спілкування), необхідно дослідити вплив на мотивацію та вчинки підлітків референтних груп. В основу такого аналізу взято підхід Дж. Келлі, який розрізняє два типи референтних груп: групи, що мотивують індивіда наслідувати установки, загальноприйняті для цієї групи та групи, що становлять для індивіда своєрідний еталон оцінювання себе й інших. У зв’язку з цим в дисертації сформульовано два суттєвих для розробки авторської моделі положення:

а) про необхідність цілеспрямованого впливу на референтні групи підлітків в обох визначених аспектах;

б) про інтеграцію зусиль школи, сім’ї, культурно-дозвіллевих закладів для формування здорового способу життя підлітків і попередження вживання ними психоактивних речовин.

На основі аналізу наукових досліджень (В.Куніцина, Дж. Мартін, Ч. Мортон, Ф. Райс, Л.Рувимський, О. Швачко) в дисертації формулюється положення про те, що формування особистісних установок на здоровий спосіб

життя, запобігання вживанню психоактивних речовин пов'язані з набуттям умінь до соціальної взаємодії, з розвитком адекватного самооцінювання, впевненості в собі, поваги до оточуючих і толерантності. Підкреслюється, що у процесі формування установок особистості на здоровий спосіб життя необхідно враховувати культурні цінності та особливості взаємовідносин в спільнотах, референтних групах (Н. Голованова, Н. Грішина, Н. Ісмуков, А. Лешнер, Л. Сущенко).

В дисертації визначено дві групи факторів, що впливають на формування здорового способу життя:

- фактори ризику, що негативно впливають на формування позитивних установок на здоровий спосіб життя і запобігання вживанню психоактивних речовин - асоціальний спосіб життя батьків, безвідповідальне ставлення до виховання; недосконалі, малоефективні методи профілактичної роботи; недостатність знань, інформації, досвіду з формування здорового способу життя; недоступність нових, інтерактивних методик, відсутність зацікавленості педагогів шкіл у такій роботі та належного матеріально-технічного забезпечення;

- „захисні” фактори, завдяки яким формуються позитивні установки на здоровий спосіб життя - позитивний мікроклімат в сім'ї, позитивні установки на здоровий спосіб життя в референтних групах; валеологічні знання; вміння передбачати і розпізнавати ризики для здоров'я, уникати їх у повсякденному житті; позитивна самооцінка та почуття власної гідності.

Для узагальнення досвіду культурно-просвітньої діяльності з попередження вживання психоактивних речовин дисертантом проаналізовано ряд зарубіжних та вітчизняних культурно-просвітніх програм: „Сітлський проект соціального розвитку” (Hawkins et al. 1992) “Життя без наркотиків” (ХМБФ “АВЕК”); “D: side” (“Children in Crises”); “Компас” (Санкт - Петербурзький центр Інновацій); “Програма роз'єднання для молоді”(Eggert et al.1994, 1995). Це дозволило узагальнити здобутки в даній сфері, переваги та недоліки окремих програм, врахувати їх у впровадженні авторської моделі програми формування здорового способу життя.

На основі здійсненого теоретичного аналізу дисертант дійшов висновку, що культурно-просвітні програми формування здорового способу життя підлітків для профілактики вживання психоактивних речовин мають ґрунтуватись на таких принципах:

- послідовності, наочності, поетапності;
- інтерактивності – переважання ігрових, дискусійних форм роботи, що дозволяє перетворити суб'єкт виховного впливу на його об'єкт; це особливо важливо, бо в підліткових групах трансмісія культурних цінностей відбувається на рівні „підліток-підліток”;

- максимальної активізації захисних факторів та нейтралізації факторів ризику;

- комплексності – спрямованість програм на формування здорового способу життя в різних аспектах: фізичному, психічному, соціальному, культурному, духовному; розвиток знань, навичок установок особистості на здоровий спосіб життя;

- інтеграції виховних можливостей сім'ї, школи, дозвіллевих інститутів;

- соціально-культурної адекватності (культурна специфіка регіону, фактори ризику, захисні фактори, розповсюдженість психоактивних речовин серед підлітків тощо) і врахування вікових особливостей підлітків.

У другому розділі - “Педагогічна модель формування здорового способу життя підлітків засобами культурно-просвітньої діяльності” - розкрито зміст, форми і методи формування здорового способу життя, обґрунтовано педагогічні умови, виявлено психолого-педагогічні особливості підліткового віку, запропоновано технологію для розробки і впровадження культурно-просвітньої програми, здійснено її експериментальну апробацію.

Дисертантом проведено констатуюче дослідження з метою виявлення:

- ставлення підлітків та їх референтних груп до вживання психоактивних речовин;

- установок підлітків на дотримання здорового способу життя як показника внутрішньої культури особистості в цілому;

- форм соціальної діяльності з формування здорового способу життя;

- об'єктивних чинників, що спонукають вперше спробувати певні психоактивні речовини.

В констатуючому дослідженні взяли участь 5 841 респондент, серед них - 832 дорослих (126 педагогів та 706 батьки учнів) і 5009 школярів 5-9 класів. Констатуючим експериментом доведено: 953 (19,025%) учнів мали досвід вживання психоактивних речовин; 1547 (30,88%) учнів знають, де їх можна придбати; 1232 (24,59%) учнів вживають алкогольні напої; 407 (8,12%) учнів постійно палять; 796 (15,89%) - палять випадково; 1375 (27,45%) школярів відповідальність за стан свого здоров'я перекладають з себе на батьків та вчителів. Про негативний вплив цих чинників вони дізнаються переважно від педагогів 2834 (56,57%), із ЗМІ 1358 (21,11%), від батьків 817 (16,31%). Виявлено дезінтеграцію діяльності сім'ї, школи, позашкільних закладів з формування здорового способу життя підлітків. 3345 (64,78%) школярів вважають шкільні заняття з формування здорового способу життя нецікавими; 92 (13,03 %) батьків та 58 (46,03%) педагогів-організаторів виявили негативне ставлення до культурно-просвітніх програм з формування здорового способу життя та попередження залежності від психоактивних речовин (частина респондентів не вважають їх доцільними, в ряді випадків спостерігається агресивне неприйняття цих програм). Більший відсоток негативного ставлення

серед педагогів-організаторів (порівняно з батьками) обумовлений залученням перших до програм по роду професійної діяльності. 126 (17,85%) опитаних батьків навіть не знають основних симптомів вживання найпоширеніших серед підлітків психоактивних речовин. Вчителі шкіл практично не впливають на формування у підлітків цінностей здорового способу життя; 166 (19,95%) педагогів взагалі ніколи не спілкувались із школярами з цього питання. Результати констатуючого експерименту виявили: переважно нейтральне ставлення підлітків до вживання психоактивних речовин їх товаришами 3798(75,82%); недостатність ефективних програм з формування здорового способу життя; недостатню компетентність вчителів та батьків у цьому питанні; застарілість методик з попередження вживання психоактивних речовин у школі; перенесення у сферу дозвілля невластивих йому прийомів і методів шкільної педагогіки, що відштовхує підлітків від педагогічно орієнтованих форм дозвілля.

Опитування лікарів та науковців наркологічної лікарні №9 Інституту неврології, психіатрії та наркології АМН України (Харків) та аналіз статистичних матеріалів засвідчили: вік залучених до наркотизації постійно знижується; найбільшу кількість вперше залучених до вживання психоактивних речовин становлять підлітки і молодь віком 14 до 20 років. Після 21 року ця динаміка різко зменшується - до 4-5% від загальної кількості тих, хто пробує психоактивну речовину вперше. Це підтверджує думку про те, що особливу групу ризику складають саме підлітки. Однак, на думку лікарів та спеціалістів, роботу з первинної профілактики слід розпочинати з дітьми молодшого шкільного віку.

У зв'язку з первинною профілактикою постає методично важливе питання про способи протидії, відмови від пропозицій спробувати психоактивні речовини. Проведений в межах даного дослідження аналіз профілактичної роботи у школах виявив, що застосовуються переважно лекційно-інформаційні форми роботи, які мало торкаються емоційної сфери підлітків, в той час як пропозиції від неформальних груп є емоційно насиченими. Опитування підлітків, які спробували наркотики, виявили їх скептичне ставлення до лекцій про шкоду та можливу залежність від психоактивних речовин. Тому постає завдання знайти такі форми і методи первинної профілактики, які створювали б стійкі мотиви для відмови від пропозиції психоактивних речовин, формували б особистісні емоційно-мотиваційні установки для переборювання ситуативних факторів, що мотивують вживання психоактивних речовин.

В дисертації обгрунтовано педагогічні умови формування здорового способу життя підлітків, серед яких найсуттєвішими є: використання активних ігрових та дискусійних форм роботи; добровільна участь підлітків у програмах з формування здорового способу життя; відповідність програм формування здорового способу життя віковим інтересам і потребам; підвищення

компетентності викладачів з даної проблематики та їх комунікативної культури.

В дисертації наголошується, що визначені педагогічні умови формування здорового способу життя можуть бути реалізовані шляхом розробки і впровадження багатоцільових культурно-просвітніх програм на основі інтегрованих моделей (В. Кірсанов), що дозволяє урізноманітнювати та вдосконалювати форми і методи культурно-просвітньої діяльності з формування здорового способу життя підлітків. Це вимагає визначення діапазону можливостей таких програм.

В дисертації запропоновано структурну модель обґрунтування, реалізації і діагностики культурно-просвітньої програми, в якій інтегруються три напрями: структурний, змістовний та функціональний. Кожен з цих напрямів вибудований за власним принципом, відповідно до викладених дисертантом теоретичних положень і педагогічних умов.

В основу структурного напрямку покладено принцип диференціації життєвого середовища підлітка: родина, культурно-просвітницькі, дозвілєві, спортивні заклади, коло друзів, дворові компанії, групи. Завдання цього напрямку – виявити педагогічні можливості кожного із цих інститутів для інтеграції їх діяльності з формування здорового способу життя підлітків і попередження вживання ними психоактивних речовин.

В межах змістовного напрямку розроблено чотири змістовні модулі (блоки): робота з підлітками, робота з батьками, робота з педагогами, „комплексний модуль” (дозвілєві і культурно-просвітні заходи за участю підлітків, батьків та педагогів – родинні заходи, вікторини, конкурси, ігрові, концертні програми).

В основу функціонального напрямку покладено принцип інтеграції інформаційної, виховної та рекреаційної функцій дозвілля підлітків. Програми за цим напрямом дозволяють забезпечувати відповідність культурно-просвітніх заходів природі дозвілля та віковим особливостям підлітків.

В дисертації запропонована чотириетапна схема розробки та реалізації культурно-просвітніх програм. На етапі цілепокладання методично важливим є визначення соціально-культурних умов регіону, особливостей цільових аудиторій культурно-просвітніх програм здорового способу життя (вік, соціальні умови життя, ціннісні орієнтації та установки, міра впливу на особистість факторів ризику та захисних факторів); аналіз ситуації з розповсюдження психоактивних речовин в регіоні, їх видів, доступності до підлітків; виявлення типових причин, що спонукають школярів їх вживати, визначення середнього віку та соціального статусу тих, хто вживає психоактивні речовини; виявлення груп ризику тощо.

На етапі розробки програм визначається структура програми, обґрунтовується її зміст, шляхи і методи реалізації. Методично важливим на

даному етапі є проектування змістовних напрямів програми з урахуванням особливостей цільових аудиторій, обґрунтування структурних складових (блоків, модулів) програми у контексті визначених цільових установок, стратегічне планування етапів реалізації програми. На цьому етапі виникає необхідність створення робочих (координаційних) груп, до яких залучаються представники державних і громадських організацій, а також фахівці у галузі освіти, соціальної роботи, педагогіки, психології, медицини, соціології, представники правоохоронних органів.

На етапі реалізації програми відбувається координація всіх складових програми, здійснюється оперативне керівництво виконавцями, контроль за ходом програми і поточне коригування. На завершальному етапі здійснюється педагогічний аналіз програми, визначається її результативність, виробляються рекомендації для її вдосконалення.

Експериментальна апробація запропонованої педагогічної моделі формування здорового способу життя здійснювалася на базі 16 дитячо-юнацьких клубів за місцем проживання (Фрунзенський райвиконком міста Харкова). У дослідженні брали участь 1234 учнів 5-9-х класів, 40 педагогів-організаторів та 458 батьків. Сформовані експериментальна і контрольна групи охоплювали учнів 5-9-х класів шкіл Фрунзенського району міста Харкова, середній вік яких становить 13,2 років (ЕГ-ш (N=614) та КГ-ш (N=620). Також сформовано експериментальні – ЕГ-б (N=243) та ЕГ-п (N=32); контрольні – КГ-б (N=228) та КГ-п (N=29) групи батьків та педагогів-організаторів. Учасники експериментальних груп, на відміну від учасників контрольних, брали участь в реалізації програми „Здоровий спосіб життя”.

Як в експериментальній, так і в контрольній групах підлітки, відповідно до специфіки педагогічного впливу, були поділені на дві підгрупи (А та Б) за віком. В ЕГ - підгрупа “А” - школярі 5-7 класів (N=283), підгрупа “Б” - школярі 8-9 класів (N=331). В КГ - підгрупа „В” - школярі 5-7 класів (N=290), підгрупа “Г” - школярі 8-9 класів (N=330). Учні експериментальної групи, на відміну від учнів контрольної, відвідували клуби за місцем проживання, на базі яких реалізовувалась програма „Здоровий спосіб життя”.

Кожній групі школярів були запропоновані діагностичні анкети для визначення загальної поінформованості про доцільність дотримання здорового способу життя згідно з віковими особливостями кожної з підгруп.

Для розробки та реалізації програми на базі Фрунзенського райвиконкому міста Харкова була створена координаційна група. Її завдання – координація діяльності всіх установ району, задіяних у впровадженні програми; методичне керівництво кожним із структурних підрозділів її реалізації; створення робочих груп для розробки як програми в цілому, так і окремих її блоків із залученням фахівців відповідних профілів; поточна координація і контроль програми; ресурсне та матеріально-технічне забезпечення програми; узагальнення та

розповсюдження методичних матеріалів; взаємодія з різноманітними соціальними інститутами з питань спонсорської підтримки програми. Така робота дала змогу реалізувати два типи інтеграції – функціональну (скоординованість виховної, інформативної та рекреаційної функцій дозволля) та структурну (знаходження оптимальних організаційних умов реалізації програми в межах клубів за місцем проживання). Робоча група з реалізації програми включала фахівців різних спеціальностей – психологів, педагогів, медиків, соціальних працівників та юристів, що дозволило комплексно і всебічно структурувати програму, науково обґрунтувати педагогічні, медичні, психологічні і правові аспекти формування здорового способу життя - створити матеріально-технічну базу та визначити способи залучення батьків і педагогів до участі в реалізації програми.

В роботі із школярами застосовувались превентивні, дискусійні та ігрові форми діяльності. Згідно з принципом поліфункціональності кожна з форм роботи інтегрувала ігрову, пізнавальну, інформативну функції. Обиралися такі форми культурно-просвітньої діяльності, які були здатні найбільшою мірою впливати на емоційну сферу підлітків та сприяти формуванню негативних установок до вживання психоактивних речовин. За характером такого впливу були виокремлені такі групи форм (назви умовні):

- пізнавально-емоційні - демонстрація ляльки, що палить, окулярів п'яниці, біографічних фільмів про курців, наркоманів тощо;

- „шокові” – показ макетів легенів курців, відеозаписи із зверненням курця, хворого на рак легенів; інтерв'ю з наркоманами;

- контрастні - як протиположності особистісно шкідливим, соціально чи особистісно деструктивним формам - спорт, клуби за інтересами, аматорство, хоббі;

- рольові - залучення підлітків до ігрових ситуацій, що проектується як на особисті проблеми окремих індивідів, так і на підліткову групу чи на шкільний клас; підліткам пропонувалося зіграти нетипові для них позитивні соціальні ролі, після чого всі учасники могли поділитись враженнями та міркуваннями; важливо, щоб при обговоренні підліток мав схвалення учасників референтної для нього групи;

- „відразливі” - моделюється ситуація з образом антигероя - негативного образу, - при обговоренні ролей формується відраза до образу, який раніше сприймався нейтрально чи навіть позитивно, як своєрідна „антиідентифікація”. При цьому методично важливим є те, що роль антигероя не можна доручати самим підліткам; її мають виконувати дорослі чи актори;

- сюжетні - розігрування сценки та ситуацій на теми здорового способу життя; при цьому підлітки набувають знань з цієї проблематики, формують установки і моделі поведінки позитивних героїв.

Серед педагогічних заходів у роботі з батьками школярів залучалися такі організаційні форми культурно-просвітньої діяльності, як проведення зустрічі, заняття, огляд видань інформаційних матеріалів.

У роботі з педагогами застосовувались такі ж форми культурно - просвітньої роботи.

Діагностика ефективності програми здійснювалась за двома групами критеріїв.

I група – критерії відповідності культурно-просвітніх програм визначеним принципам і педагогічним умовам формування здорового способу життя та попередження залежності від психоактивних речовин .

II група - функціональні критерії, що включали 3 підгрупи:

- критерії знань з анатомії і фізіології людини; про шкідливість впливу психоактивних речовин на організм та психіку людини; з гігієни харчування, особистої гігієни; про саморегуляцію емоційного стану;

- мотиваційні критерії – сформованість позитивних особистісних установок на здоровий спосіб життя; усвідомлення здоров'я як цінності; установки на: дотримання корисних режимів дня та харчування; на активне проведення дозвілля; на пізнання, рекреацію, самореалізацію, турботу про стан організму, на підтримку як психічного, так і фізичного здоров'я.

- поведінкові критерії – структура дозвілля за видами діяльності; участь в культурно-просвітній програмі з формування здорового способу життя; активність в організації та проведенні відповідних культурно-просвітніх заходів, дотримання правил здорового способу життя; методи вирішення конфліктних ситуацій.

Обробка отриманих під час експерименту даних, що здійснювалась за допомогою математичного аналізу, засвідчила: відмінність у сприйнятті цінностей здорового способу життя між контрольними та експериментальними групами є статистично значущою. Емпіричне значення критерію Стюдента, відповідно: школярі - $t = 0,73$; батьки - $t = 0,51$; педагоги - $t = 0,24$.

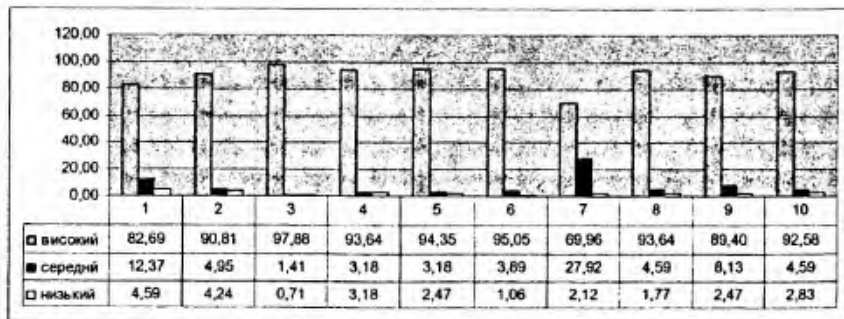
Таким чином, достовірність отриманих результатів – *на рівні 95%*.

У гістограмі 1 наведено результати дослідження другого етапу експерименту в ЕГ – ш „А”; ЕГ – ш „Б”; КГ – ш „В”; КГ – ш „Г” за такими групами критеріїв: 1) знання з фізіології та анатомії людини; 2) знання наслідків впливу психоактивних речовин на організм та психіку людини; 3) знання з гігієни життєдіяльності (гігієна харчування, особиста гігієна, режими праці та відпочинку); 4) навички емоційної саморегуляції; 5) установка на здоровий спосіб життя, усвідомлення здоров'я як цінності; 6) установка на творчість, самореалізацію; 7) установка на активне проведення дозвілля (спорт, рухові види дозвілля, туризм тощо); 8) навички запобігання конфліктів і конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях (в тому числі навички відмови від пропозицій вживання психоактивних речовин з боку однолітків); 9)

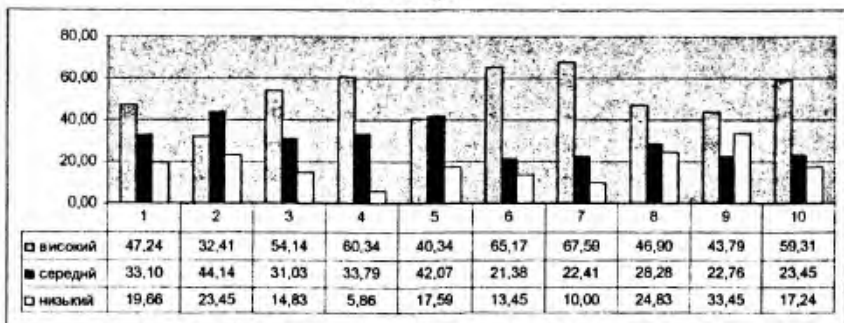
участь в організації та проведенні культурно-просвітніх заходів з пропаганди здорового способу життя (тренінгах, семінарах, спортивних акціях, волонтерському русі тощо); 10) дотримання здорового способу життя в побуті.

Гістограма 1.

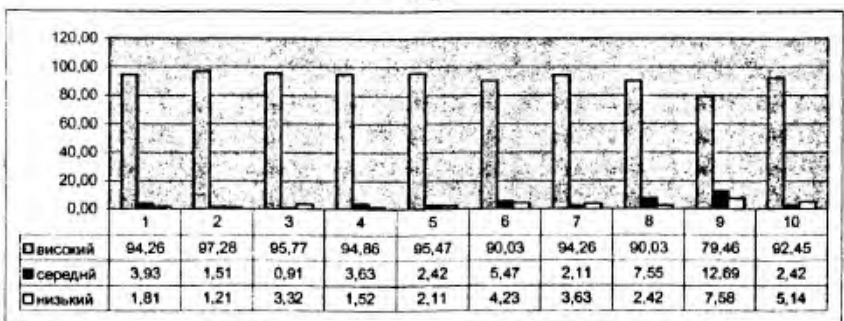
ЕГ-ш „А”

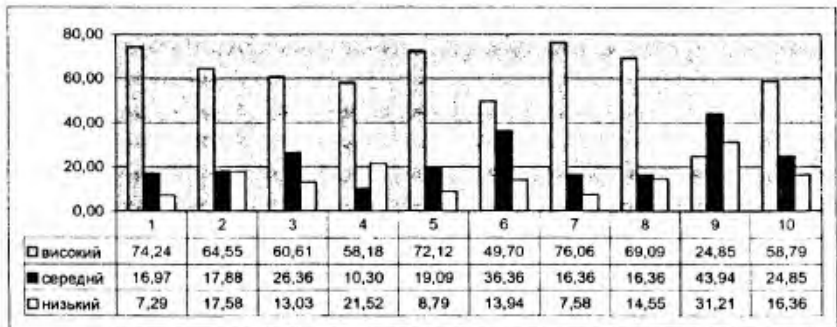

КГ – ш „В”

ЕГ – ш „Б”

Результати дослідження ЕГ-б та КГ-б довели наявність якісних змін в компетентності батьків експериментальної групи з таких питань: формування здорового способу життя підлітків; робота з попередження вживання психоактивних речовин у родині; усвідомлення власної відповідальності за формування ціннісних установок підлітків; розпізнання симптомокомплексу вживання психоактивних речовин. Значна кількість батьків (83,95%) виявила інтерес, ініціативу та активність до участі у культурно-просвітніх заходах з формування здорового способу життя та попередження вживання психоактивних речовин.

Результати дослідження КГ-п та ЕГ-п довели, що в 93,75% педагогів експериментальної групи сформувалось чітке усвідомлення необхідності проведення педагогічних заходів для попередження вживання психоактивних речовин та формування здорового способу життя школярів; 84,38% опитаних бажали брати активну участь у подальшій розробці культурно-просвітніх заходів з формування здорового способу життя та попередження вживання психоактивних речовин; 90,63% опитаних мали високий рівень компетентності з розпізнання симптомокомплексу вживання найбільш поширених серед українських школярів психоактивних речовин.

У дослідженні фіксувалось ставлення батьків та педагогів-організаторів до впровадження програми формування здорового способу життя та попередження залежності від психоактивних речовин на початку і в кінці експерименту. Змінили негативне ставлення на позитивне 8,64% батьків; 43,75% педагогів-організаторів. Негативне ставлення залишилось незмінним в 7,28% батьків та в 9,38% педагогів-організаторів. Негативна динаміка в експериментальних групах батьків та педагогів-організаторів не зафіксована.

В цілому результати дисертаційного дослідження підтвердили ефективність запропонованої моделі програми для попередження залежності підлітків від психоактивних речовин засобами культурно-просвітньої

діяльності. Здобуті в експериментальній апробації результати довели, що в експериментальних групах (порівняно з контрольними) спостерігається суттєве зростання значень за всіма групами критеріїв.

Здобуті експериментальні дані дозволили дійти таких висновків:

1. Теоретичний аналіз наукових джерел з досліджуваної теми дав підстави стверджувати, що проблема формування здорового способу життя є багатоаспектною і досліджується з огляду на фізичне, психічне, соціальне, культурне, духовне здоров'я. Процес формування здорового способу життя може бути досліджений у двох напрямках: особистісному (установки особистості на здоровий спосіб життя, її знання, уміння і навички, необхідні для реалізації цих установок) та соціальному ("екологія середовища" в його природній, соціальній, культурній складових). Комплексне вирішення порушеної в дисертації проблеми передбачає інтеграцію цих напрямів. У зв'язку з тим, що особисті установки на здоровий спосіб життя формуються у процесі життєдіяльності індивіда, необхідною є цілеспрямована культурно-просвітня діяльність, спрямована на створення позитивного культурного середовища і функціонування „дінностей здоров'я" в референтних групах підлітків.

2. Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду розробки та впровадження культурно-просвітніх програм з формування здорового способу життя у контексті попередження залежності від психоактивних речовин дозволив обґрунтувати висновок про те, що такі програми мають бути засновані на принципах послідовності, наочності, поетапності, інтерактивності, комплексності, адекватності, активізації „захисних факторів" та нейтралізації „факторів ризику", інтегративності.

3. Аналіз стану формування здорового способу життя підлітків засобами культурно-просвітньої діяльності дозволив виділити такі перешкоди на шляху розв'язання поставленої проблеми: перевага застарілих форм роботи з попередження залежності від психоактивних речовин; примусова участь підлітків у цій діяльності; практична відсутність зацікавленості батьків у спільній роботі над формуванням здорового способу життя та попередженням залежності від психоактивних речовин; загальна низька культура родинного дозвілля. Культурно-просвітня діяльність повинна бути спрямована на подолання цих перешкод, тому програми з формування здорового способу життя підлітків мають ґрунтуватися на відповідних цільових установках.

4. Педагогічна ефективність культурно-просвітньої діяльності з формування здорового способу життя підлітків може бути реалізована завдяки комплексу педагогічних умов, серед яких найсуттєвішими є: використання активних ігрових та дискусійних форм роботи; добровільна участь підлітків у програмах формування здорового способу життя; відповідність програми віковим потребам та інтересам; підвищення комунікативної культури та

компетентності викладачів; спрямованість програми на весь спектр форм небезпечного ставлення до здоров'я.

5. Процес проектування культурно-просвітніх програм формування здорового способу життя та попередження залежності від психоактивних речовин передбачає інтеграцію трьох напрямів – структурного, змістовного, функціонального – і технологічно вибудовується за чотирма етапами: цільовим, проектувальним, реалізаційним та діагностичним. Культурно-просвітні програми мають бути спрямовані на роботу як безпосередньо з підлітками, так і з їх батьками та педагогами, включаючи заходи з організації родинного дозвілля, у зв'язку з чим в межах таких програм виокремлюються відповідні змістовні модулі.

6. Відповідно до специфіки формування здорового способу життя підлітків для попередження залежності від психоактивних речовин форми культурно-просвітньої діяльності були згруповані за характером їх впливу, тому для практичного застосування при створенні культурно-просвітніх програм були виділені такі групи форм: пізнавально-емоційні; „шокові”; контрастні; рольові, „відразливі” та сюжетні.

7. Аналіз результатів дослідження за двома групами критеріїв (адекватності та відповідності програм педагогічним умовам) експериментально підтвердив ефективність запропонованої методики культурно-просвітньої діяльності з формування здорового способу життя підлітків та доцільність її використання на практиці.

8. Перспективою видається подальша робота над даною проблематикою в таких напрямках: побудова комплексної, послідовної програми формування здорового способу життя, що охоплює різні вікові верстви дітей та молоді; створення регіональних культурно-просвітніх програм даної спрямованості; розробка відповідної системи методичного забезпечення культурно-просвітньої діяльності.

Основні результати дисертаційного дослідження викладені у таких публікаціях автора:

1. Леонтьєва О.І. Принципи розробки культурно-просвітницьких програм з формування здорового способу життя підлітків // Вісник КНУКіМ: 36. наук. праць. - Вип. 9 / Київський національний університет культури і мистецтв. - К., 2003. - 140 с. - Серія „Педагогіка”. С. 84–90.

2. Леонтьєва О.І. Шляхи формування здорового способу життя школярів та молоді засобами культурно – просвітницької діяльності // Тези доповідей 5 міжнародної конференції молодих науковців. Людина, культура, техніка в новому тисячолітті. – Харків, 2004.

3. Леонтьєва О. Педагогічні умови й шляхи формування здорового способу життя підлітків // Рідна школа. - 2004. - №3 С. 15–16.

4. Леонтьева О. "Некоторые особенности восприятия социальной рекламы подростками. Тезисы докладов «Третьей Всеукраинской конференции молодых научных работников. Киев., 2000. – С.152–154

5. Леонтьева О. Інформаційне забезпечення культурно-просвітницької програми з попередження вживання підлітками психоактивних речовин// Бібліотечна наука, освіта, професія у демократичній Україні. Збірник наукових праць. К.,2003. – С.78–84

АНОТАЦІЯ

Леонтьева Олена Іванівна. Формування здорового способу життя підлітків засобами культурно-просвітньої діяльності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.06. – теорія, методика і організація культурно-просвітньої діяльності. – Київський національний університет культури і мистецтв. – м. Київ, 2005.

В дисертації розглядається проблема формування здорового способу життя підлітків засобами культурно-просвітньої діяльності. Здійснено теоретичний аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, обґрунтовано принципи проектування програми, визначено шляхи розв'язання порушеної проблеми засобами культурно-просвітньої діяльності, обґрунтовано педагогічні умови та створено технологію розробки і впровадження культурно-просвітніх програм для формування здорового способу життя підлітків.

Розроблено, експериментально апробовано і впроваджено у практику клубів за місцем проживання програму формування здорового способу життя підлітків, визначено її ефективність.

Доведено важливість здобутих даних для подальшого розвитку педагогічної науки, теорії і практики культурно-просвітньої діяльності.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, культурно-просвітня діяльність, попередження залежності від психоактивних речовин, підлітки, педагогічне проектування, ефективність програми.

АННОТАЦИЯ

Леонтьева Е.И. Формирование здорового способа жизни подростков средствами культурно-просветительской деятельности – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.06 – теория, методика и организация культурно-просветительской деятельности. – Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, 2005.

В диссертации рассматривается проблема формирования здорового образа жизни подростков с акцентом на предупреждении зависимости от психоактивных веществ средствами культурно-просветительской деятельности. Раскрывается многоаспектность проблемы, определяются направления ее исследования. Комплексное ее решение предполагает интеграцию личностного и социального направлений.

В работе обоснован вывод, что личностные установки на здоровый образ жизни формируются в процессе жизнедеятельности индивида, что необходимо создание позитивной культурной среды для функционирования «ценностей здоровья» в референтных группах подростков.

Доказывается, что программы формирования здорового образа жизни должны основываться на принципах последовательности, наглядности, поэтапности, интерактивности, комплексности, адекватности, активизации защитных факторов и нейтрализации факторов риска, интегрированности.

Выявлены препятствия в решении данной проблемы: преобладание устаревших форм работы по предупреждению зависимости от психоактивных веществ; вынужденное участие подростков в этой деятельности; практическое отсутствие заинтересованности родителей в совместной работе над решением этих задач; общая низкая культура семейного досуга.

Логичен вывод о том, что культурно-просветительская деятельность должна быть направлена на преодоление указанных препятствий, а программы по формированию здорового образа жизни подростков должны основываться на соответствующих целевых установках.

Доказывается, что эффективность программы достигнута благодаря комплексу педагогических условий: использования активных игровых и дискуссионных форм работы; добровольного участия подростков в программе; соответствия программы возрастным нормам, потребностям и интересам; повышения коммуникативной культуры и компетентности преподавателей; направленности на весь спектр опасного отношения к здоровью.

Представлены четыре этапа программы, направленной на работу, как с подростками, так и с их родителями и педагогами: целевой; проектирующий; реализующий и диагностический. В программу по формированию здорового образа жизни включены мероприятия для организации семейного досуга, в связи с чем в ее рамках выделяются четыре соответствующих смысловых модуля. Формы культурно-просветительской работы группируются в зависимости от характера их влияния: познавательно-эмоциональные; шоковые; контрастные; ролевые; отвращающие и сюжетные.

Разработана, экспериментально апробирована и внедрена в практику клубов по месту проживания программа формирования здорового образа жизни подростков средствами культурно-просветительской деятельности, определена эффективность проведенного исследования.

Проанализированы результаты исследования по двум группам критериев (адекватности и соответствия программы педагогическим условиям). Подтверждены эффективность предложенной методики и целесообразность ее использования на практике.

Определены перспективы дальнейшего использования данной тематики в таких направлениях: построение комплексной, последовательной программы формирования здорового образа жизни, охватывающей разные возрастные диапазоны детей и молодежи; построение региональных культурно-просветительских программ данной направленности; разработка соответственной системы методического обеспечения культурно-просветительской деятельности.

Доказана важность полученных данных для дальнейшего развития педагогической науки, теории и практики культурно-просветительской деятельности.

Ключевые слова: культурно-просветительская деятельность, формирование здорового образа жизни, предупреждение зависимости от психоактивных веществ, подростки, педагогическое проектирование, эффективность программы.

ANNOTATION

Leontyeva O.I. Forming of Healthy Life Style of Teenagers by Means of Cultural - Educational Activity - the Manuscript.

The thesis on competing a scientific degree of the candidate of pedagogical sciences by specialty 13.00.06 – Theory, Methods and Organization of Cultural and Educational Activity. - Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, 2005.

In the dissertation the problem of forming healthy life style of teenagers with accent on the prevention of dependence from psychoactive drugs by means of cultural-educational activity is examined. The theoretical analysis of the scientific literature on a researched problem has been carried out, principles of designing of the program are proved, ways of the decision of the given problem are designated by means of cultural - educational activity; pedagogical conditions are proved and the technology of development and introduction of cultural - educational programs of formation of a healthy life style of teenagers have been worked out; the place and a role of cultural-educational activity in formation of a healthy life style have been determined and its importance for given process has been proved.

The technique of formation of interest of a healthy life style of teenagers by means of cultural-educational activity has been developed, experimentally approved and introduced into practice of clubs in a place of residing, efficiency of the lead research has been determined.

Importance of the data received for the further development of a pedagogical science, the theory and practice of cultural and educational activity has been proved.

Key words: cultural and educational activity, formation of a healthy life style, the prevention of dependence from psychoactive drugs, teenagers, pedagogical designing, efficiency of the program.